

آتش در شاهنامه

زهرایزدان پناه بهنابادی

بهناز زرمهری

www.ketab.ir

سرشناسه	: یزدان پناه بهنابادی، زهرا، ۱۳۵۵ -
عنوان قراردادی	: شاهنامه برگزیده شرح
عنوان و نام پدیدآور	: آتش در شاهنامه/ زهرا یزدان پناه بهنابادی، بهناز زرمهری.
مشخصات نشر	: تربت حیدریه: چشم انداز قطب، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۹ ص.
شابک	: ۱۵۰۰۰ ریال : ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۴۳-۸۲-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۱۶ ق. شاهنامه - آتش
موضوع	: Ferdowsi, Abolqasem. Shahnameh-- Fire
موضوع	: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۱۶ ق. شاهنامه - سمبولیسم
موضوع	: Ferdowsi, Abolqasem. Shahnameh -- Symbolism
موضوع	: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۱۶ ق. شاهنامه - نقد و تفسیر
موضوع	: Ferdowsi, Abolqasem. Shahnameh -- Criticism and interpretation
موضوع	: آتش در ادبیات
موضوع	: Fire in literature
موضوع	: آتش - جنبه های سمبولیک
موضوع	: Fire -- Symbolic aspects
شناسه افزوده	: زرمهری، بهناز، ۱۳۴۶ -
شناسه افزوده	: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۱۶ ق. شاهنامه - برگزیده - شرح
رده بندی کنگره	: PIR ۴۱۶/۱۳۹۶۲/۴
رده بندی دیویی	: ۲۱۱.۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۰۱۹۶۹

آتش و شاهنامه

نویسندگان : زهرا یزدان پناه بهنابادی - بهناز زرمهری

ناشر : انتشارات چشم انداز قطب

تیراژ : ۲۰۰۰

نوبت چاپ : اول

تاریخ چاپ : ۱۳۹۶

چاپ و یونا

قطع : وزیری

تعداد صفحات : ۱۳۹

قیمت : ۱۵۰۰۰ ریال

شابک :

۹۷۸	۶۰۰	۸۷۴۳	۸۲	۸
-----	-----	------	----	---

آدرس: تربت حیدریه، خیابان رازی، رازی ۳

تلفن: ۰۹۱۵۳۳۲۸۵۱۶ - ۰۹۲۱۱۱۴۲۱۲۷

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	پیشگفتار.....
۶	مقدمه.....
بخش اول	
کاربرد آتش در شاهنامه	
۱۱	از نظر معاصر و هنرهای ادبی.....
۱۲	پیدایش آتش در شاهنامه.....
۱۴	نیاز انسان در زندگی به آتش.....
۱۵	الف) آتش وسیله همه غذا.....
۱۷	ب) آتش وسیله، تهیه ی ابزار جنگ.....
۱۹	ج) آتش در مجلس بزم و ستایش.....
۲۰	آتش جنگ.....
۳۱	آتش دل و درون.....
۳۶	فروغ و فروزندگی آتش.....
۴۰	آتش خصلت های ناپسند.....
۴۰	الف) آتش رشک.....
۴۱	ب) آتش خشم.....
۴۳	ج) آتش کینه.....
۴۷	ج) آتش نکوهش.....
۴۸	ح) آتش ستم.....
۵۰	پیوند دو ناساز آشتی ناپذیر.....
۵۳	آتش دوزخ، عذاب الهی.....
۵۴	آزمون ایزدی.....
۵۶	الف) آتش گواه و شاهد.....

- ۶۱.....جانبخشی و حیات به آتش.....
- ۶۱.....الف) انسانها.....
- ۶۷.....ب) حیوانات.....
- ۶۸.....ج) اشیاء.....
- ۷۱.....نفوذناپذیری آتش در شاهنامه.....
- ۷۲.....آتش مرگ:.....
- ۷۳.....وارونگی هنجارهای زمانه.....
- ۷۴.....آتش مهر عشق و وفاداری.....
- ۷۶.....آتش.....
- ۷۷.....آتشکده مادر شاهنامه.....
- ۷۸.....۱- آتشکده نوش آذر یا آذر نوش.....
- ۷۹.....۲- آتشکده برزین یا آذر برزین.....
- ۸۱.....۳- آتشکده آذر گد.....
- ۸۲.....الف) نیایش در آتشکده، درگش.....
- ۸۵.....ب) افروختن آتش برکوه.....
- ۸۵.....ج) افشاندن مشک و عنبر، گهر و زر بر آتش.....
- ۸۷.....چ) نگهداری آتش.....
- ۸۷.....ح) آتش پرست.....
- ۸۹.....د) هنجارها و راه و رسوم سوگواری.....
- ۹۰.....ذ) نماد زرتشتیان.....
- ۹۰.....ه) باورهای کهن.....
- ۹۱.....و) حیات و زندگی به آتشکده.....
- ۹۴.....آتش ازدها.....
- ۹۶.....قرآن و حدیث در شاهنامه فردوسی.....
- ۹۶.....الف) اراده ایزدی.....
- ۹۸.....ب) عشق به اهل بیت.....
- ۹۸.....پند و حکمت در شاهنامه فردوسی.....
- ۹۸.....الف) فریاد دادخواهی.....

- ب) دام عشق..... ۹۹
- ج) بخت و سرنوشت..... ۹۹
- چ) کینه جویی..... ۱۰۰
- ح) نفاق و تفرقه..... ۱۰۰
- خ) باورهای دینی و آیینی..... ۱۰۱
- د) دادگری و عدالت..... ۱۰۱
- ذ) تدبیر و چاره اندیشی..... ۱۰۲

بخش دوم جشن های آتش

- ۱- جشن مهرگان و نوروز..... ۱۰۴
- ۲- جشن یلدا..... ۱۰۷
- ۳- جشن سده..... ۱۱۰
- مراسم جشن سده..... ۱۱۲
- الف) هوشنگ و جشن سده..... ۱۱۲
- رمزپردازی داستان هوشنگ..... ۱۱۳
- ب) فریدون و جشن سده..... ۱۱۴
- رمزپردازی داستان فریدون..... ۱۱۴
- ج) جشن سده در سرزمین خراسان..... ۱۱۵
- د) جشن آتش در ایران باستان..... ۱۱۵
- ۴- جشن سوری یا چهارشنبه سوری..... ۱۱۸
- چهارشنبه سوری و شاهنامه..... ۱۱۹
- ۵- جشن آذرگان شهر یورگان..... ۱۲۰
- ۶- آذرگان - آذر جشن..... ۱۲۱
- ۷- اردیبهشت گان، گلستان جشن..... ۱۲۲

بخش سوم پرستش

- پرستش آتش..... ۱۲۴
- اسطوره تشکیل آتشکده ها..... ۱۲۴

۱۲۶.....	آتشکده.....
۱۲۶.....	انواع آتشکده های زرتشت.....
۱۲۸.....	انواع آتشکده دوره ساسانیان.....
۱۲۹.....	آتشکده های تاریخی دیگر.....
۱۲۹.....	انواع آتش در اوستا.....
۱۳۱.....	منابع و مآخذ.....

www.ketab.ir

آتش از روزگاران کهن تا به امروز مورد توجه همه‌ی اقوام روی زمین بوده و هست و هر قوم و طایفه‌ای به نوعی آن را ستوده و ارجمند می‌دارد. پیدایش و کشف و ستایش آن نیز از دوران باستان متداول بوده و در اغلب فرهنگ‌های اساطیری موجودی متعالی به شمار می‌رفته است.

با توجه به اینکه در کشورها و ملل مختلف پیدایش آتش، به چیزی یا شخصی منتسب شده، در اساطیر ایران باستان آن را به هوشنگ نسبت داده‌اند.

مجموعه‌ای که پیش روست بیانگر اهمیت، پرستش و تقدیس آتش در ادیان و آیین‌های مختلف است و در کتاب زیبایی و به طور رمزگونه پرستش آتش را نمادی برای پرستش خداوند بی همتا قلمداد می‌کند.

فردوسی در شاهنامه که بیش از هر اثر دیگر جلوه گاه فرهنگ و ادب ایران زمین است به گونه‌ای شگرف به آن پرداخته و در ایات خود به آن اشاره کرده است.

ما نیز بر آن شدیم در این کتاب به استخراج و تحلیل ایاتی که واژه‌ی آتش در آن‌ها بکار رفته، پرداخته و مفاهیم مرتبط با آن را از رایای گوناگون با عناوین و موضوعات مختلف بررسی کنیم. شاید مطالب عرضه شده درباره‌ی این عصر آغازین، ملمس صغیر یعنی آتش در حکم قطره‌ای باشد از اقیانوس بی کران ادب، اما تجلی گر آیین‌ها و جشن‌های کهن ایرانی است و بیان آن‌ها به زیباتر نمایانند این سرمایه‌ی گرانها افزوده است.

در پایان امید است با ارائه‌ی این مجموعه، ما نیز سهمی ناچیز در درن و تعمیق و اعتلای فرهنگ غنی پارسی داشته باشیم. هر چند که:

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی بند چشید

مقدمه

آتش به طور عمومی از روزگاران بسیار کهن تا به امروز مورد توجه همه‌ی اقوام روی زمین بوده و هر قوم و طایفه‌ای به شکلی و عنوانی آن را ستوده، عزیز و ارجمند می‌دارد. ترقیات دنیا از پرتو این عنصر است. به ملاحظه‌ی اینکه در میان عناصر، آتش از همه لطیف‌تر و زیباتر و مفیدتر است مورد توجه ویژه‌ی جهانیان شده است.

از آتش و گرما به عنوان وسایل تبیین و توجیه در زمینه‌های گوناگون استفاده می‌شود زیرا آن‌ها برای ما یادآور خوارات فناپذیر و تجارب شخصی ساده و قاطع و سرانجام بخشی هستند. بدین گونه آتش پدیده‌ی مادی است که می‌تواند همه چیز را شرح و تبیین کند. اگر حیات مبین هر چیز است که به کندی تغییر می‌یابد تبیین هر چیزی که به سرعت تغییر می‌پذیرد، به وسیله آتش میسر است. آتش مافوق جاندار و به نهایت درجه‌ی زنده است. آتش هم شخصی و خودی و هم عام و شامل و کلی است و در درون قلب ما حیات دارد. در آسمان زیست می‌کند. از اعماق جوهر سر بر می‌کشد و به صورت عشق رخ می‌نماید. به درون ماده می‌خزد و پنهان می‌شود. مچاله‌سرت یا کین، پوشیده و جمع شده است.

از میان همه‌ی پدیده‌ها به راستی تنها آتش است که می‌تواند به روشنی دو گونه اعتبار یابد که ضد یکدیگرند یعنی هم مظهر خیر و روشنی و هم مظهر شر و بدی باشد. در بهشت می‌درخشد، در دوزخ می‌سوزد، هم راحت و هم عذاب است، هم طبع است و هم فتنه و هم موجب سوختن است. برای کودکی که عاقلانه کنار اجاق نشسته لذت بخش است اما اگر در آغوش آتش بخوابد دست به آتش برد و با شعله‌هایش بازی کند کیفر می‌دهد. هم مایه‌ی خوشی و آسایش و هم مایه‌ی درد و آزار است. نگاهدار و هراسناک و هم نیک و بد است.

انسان به صورت فطری به نور و روشنایی علاقه دارد و به سمت و سوی آن متوجه است؛ شاید به همین سبب باشد، که از همان کشف آتش توسط هوشنگ و توانایی به ایجاد آن آتش نزد همه مردم جهان پدیده‌ای ستوده در شمار آمده و در تمامی ادیان گرامی داشته شد. در بسیاری از دین‌ها، آتش تجلی یک خداست. در میان مردمان ایران زمین بیش از دیگران بر آن ارج نهادند و با قداستی بیشتر از آن نام بردند؛ چنان که جوهره آتش در اوستا خوارنه نام می‌گیرد که به معنای فروغ و شکوه است و یکی از نیایش‌ها در خرده اوستا به نیایش آتش اختصاص می‌یابد و در آیین بودایی، آگنی خدای آتش است و به

وسیله‌ی شعله‌ی مقدس آتش بشر را به تعالی سوق می‌دهد. پروردگار آتش از نظر یونانیان هفیتوس نام دارد. ایزد آتش در ژاپن ثمره‌ی زناشویی ایزانامی و ایزاناگی است. در روم باستان وستا خدای آتش و در چین جورونگ روح آتش، در لیتوانی خدای آتش اگنیس سزوتا بوده است و در بین ایرانیان نیز برای ستایش اهورامزدا در برابر این فروغ الهی و شکوه ایزدی به نماز می‌ایستاد.

در کنار اهمیتی که به آتش داده شده است مکان‌هایی هم برای نیایش و پرستش بوجود آمد که به آن آتشکده گفته می‌شد. در آتشکده‌ها مراسم و آیین‌هایی برپا می‌شد که می‌بایست همه به آن پایبند باشند. به عنوان نمونه از مظاهر دین مزدیسنا در ایران آتشکده‌هایی بود که همه جا برپا و آتش مقدس پیوسته به دست هیربدار، شعله‌ور می‌شد. همچنین اتاقی در تمامی خانه‌ها به نگهداری دائمی آتش اختصاص می‌یافت و برای مردم آن پیوسته چوب آغشته به چربی بدان می‌افزودند. اگر آتش در منزلی در نتیجه‌ی غفلت خاموش می‌گردید، چوبی را با آتش معبد روشن نموده و آتش منزل را با آن می‌افروختند و دوباره در نگهداری آن یاری می‌توان گفت که روشن نگه داشتن آتش در منزل و اهمیت دادن به آن در بسیاری از ملل دنیا شارح شده است که گاهی خاموش شدن آن را نشان شومی می‌دانند.

در شاهنامه به آتشکده‌های محلی اشاره شده است که نخستین و قدیمی‌ترین آتشکده ایران آتشکده ای است که هوشنگ شاه نوه کیر رث، پس از پیدایی آتش بنا نهاده است.

کشف آتش یکی از مهم‌ترین و حیاتی‌ترین اکتشافات تاریخ زندگی بشر بوده است و به دلیل اهمیت حیاتی این اکتشاف و نقش بسیار مهم و زندگانی بخشی که آتش در حیات بشر ایفا می‌کرده ستایش و تقدیس آتش از همان دوران باستان رواج و تداول داشته است. آتش را اغلب فرهنگ‌های اساطیری، موجودی مقدس و متعالی به شمار می‌رفته و ستایش می‌شده است.

نگهداری و قداست آتش و ایجاد آتشکده یک سنت از قوم آریایی است که پس از اشو زرشت نیز رائج بوده است. در کشورها و ملل و اقوام مختلف دنیا پیدایش آتش را به صورت اسوره‌ای به چیزی یا شخصی نسبت داده اند و در اساطیر ایران باستان نیز، پیدایش آتش را به هوشنگ نسبت می‌دادند.

در تاریخ ادبی سرزمین‌های مختلف، اثرهایی که بتوان آن‌ها را در گوهر زندگی و فرهنگ و چکیده‌ی آزمون‌ها و سنت‌های یک قوم یا گروهی از قوم‌های همزیست و به هم پیوسته دانست، فراوان نیست. حماسه‌ی ملی ایران، که شاهنامه فردوسی بزرگ‌ترین جلوه گاه آن به شمار می‌آید در

فرهنگ و ادب ایران دارای پیشینه و سرچشمه های دیرینه است. افزون بر آن به عنوان یکی از قله های سر بلند ادب جهانی، بسیاری از شعر شناسان و پژوهندگان حماسه های کهن را به خود فرا خوانده است. در این تحقیق آتش در اسطوره و شاهنامه و در بیان این ذات شکوهمند و اسرار آمیز و زنده (آتش) نمادهایی است که باید تعریف و توضیح داده شوند که در این مجموعه به آن می پردازد. اما گاه طبقه بندی این موضوعات و رمزها، بی عیب و نقص نیست، زیرا موضوعات با هم روابط نزدیک و تنگاتنگ دارند، در هم آمیخته شده اند، بر روی هم قرار گرفته و تکرار شده اند و بنابراین وضع و اقامه ی طرح های دقیق و قطعی در باب مضمون حیاتی چون شعله رقصنده که خود، اشکال مختلفی دارد، کاری سخت و دشوار است.

هدف آن است که سارۀ این عنصر آغازین عالم صغیر، یعنی آتش و مبنای حیات، مطالبی گردآوری و عرضه شود، اما هیچ است که در چند صفحه نمی توان موضوعی را که گسترده و جاوید است و نفس زندگی است، به طور کامل و تمام بررسی کرد. در این تحقیق موضوع آتش در اسطوره و شاهنامه در سه بخش تنظیم گردیده که لازم است سارۀ این بخش ها بطور جداگانه، به یادآوری نکاتی پرداخته شود:

بخش اول: با توجه به اینکه شاهنامه در یکی از مهم و موضوعات مختلف است و پرداختن به آنان مستلزم سالها پژوهش و بررسی است. لذا در این بخش تلاش نمودیم به ابیاتی از شاهنامه که واژه آتش در آن آمده و یا در ارتباط با آتش است پردازیم که حدوداً ۱۰۰ است. ابیات شاهنامه را شامل می شود و به صورت موضوعی طبقه بندی شده است. از میان این ابیات، ۵۵ بیت از آمانیزه بیان نیایش در آتشکده ها و مفاهیم مربوط به آن می پردازد. در ابیاتی هم کلمه ی آتش بکار برده شده ولی مفهوم آن در ارتباط با آتش است به عنوان نمونه از ده ها که در ده بیت از ابیات شاهنامه به آن اشاره شده است.

بخش دوم: مربوط به جشن های آتش می باشد. همانطور که می دانید ایرانیان باستان از دیر باز به جشن ها و آیین های شادی بخش توجه فراوانی داشته اند که ایزد بزرگ، این جهان را برای شادمانی و سرور انسان آفرید. بنابراین در گذر زندگی ایرانیان که پارسیان اهل سپاس از پروردگارشان بودند، به این پاداش یزدان، دیگر گونه چشم دوخته بودند و همواره با برگزاری این جشن ها که همیشه همراه با نیایش و سپاس از آستان حضرت دوست بوده است، شکر ایزد را می گزاردند. با توجه به بررسی هایی که از

کتابهای مختلف شد تمامی مفاهیم مربوط به این جشن ها به هم تشابه داشته لذا یک منبع را به عنوان منبع اصلی انتخاب کرده که همان کتاب آثارالباقیه است و دیگر مطالب به پیروی از آن نوشته شده است. در جشن مهرگان تلاش بر آن است تا آیین مهرگان را آنگونه که در سرزمین کهن آریایی برگزار می شده است بنمایانیم و سپس چگونگی برگزاری جشن مهرگان بررسی شود. جشن یلدا که یکی دیگر از جشن های دیر سال ایرانی است، چون در مهرگان برگزار می شد در این نوشتار به آن نیز پرداخته می شود و در ادامه به جشن های دیگر به تفصیل پرداخته شده است. چشم داریم در این جستار کوتاه، با شناختن جشن ها و آیین های کهن ایرانی، هر چه بهتر و زیاتر به نمایاندن آن ها بپردازیم.

بخش سوم: این بخش که عنوان پرستش را گرفته است از انواع آتشکده های تاریخی سخن می گوید.

حکیم فردوسی بهره گمن از آیات قرآن مجید و احادیث نبوی و تائیری که از آن ها گرفته است برزیبایی ابیات افزود. آنها را بسن تر کرده است و در این قسمت سعی شده این ابیات ذکر و به آن پرداخته شود.

کاربرد آرایه های ادبی در بسیاری از ابیات نودنمایی می کند به عنوان نمونه تشبیه، استعاره، کنایه، مجاز و... زیبایی ابیات را چندین برابر کرده است که در جای خودنیز به آن اشاره شده است. بعضی ابیات چندین بار تکرار شده اند که می توان آن ها را از جنبه های مختلف و در موضوعات متفاوت، به صورت جداگانه مورد بررسی قرار داد و نشان از این دارد که فردوسی در بیان ابیات نگاهی یک بعدی به مسائل و موضوعات نداشته است بلکه آن ها را از جوانب و زوایای مختلف مورد توجه قرار داده است که این نیز جای درنگ و توجه دارد و شامل موضوعات کلی تر و تقسیم بندی به اجزای جزئی تر می شود.

گفتنی است که فردوسی از ابتدای بیان شاهنامه ابیات را با نام خداوند آغاز می کند و با بهره گیری از قرآن و احادیث ارادت خود را به امامان به اثبات می رساند. این ابیات نیز استخراج شده و به تحلیل آن پرداخته ایم.

در ادامه داستانهای شاهنامه را با عنوان پند و حکمت در شاهنامه ذکر کرده ایم که به جذابیت و زیبایی موضوع افزوده است.

لازم به یادآوری است که نامگذاری موضوعی با توجه به برداشت مفهومی از ابیات است بدان امید که خطایی صورت نگرفته باشد. در ادامه به خاطر کثرت ابیات و کاربرد زیاد آن، نام شاهنامه ذکر نشده و به ترتیب به ذکر جلد، شماره صفحه و شماره ابیات اکتفا شده است، لیکن نام بقیه ی شاعران آورده شده است.

وما توفیقی الا بالله العلی العظیم

www.ketab.ir